

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 15, Issue: 1, February 2023

www.historystudies.net

***DOĞU'DA MÜSLÜMAN-HRİSTİYAN MÜNASEBETLERİ VE
ERMENİ OLAYLARINA DAİR SATURNİNO XİMENEZ'İN
DÜŞÜNCELERİ VE BATI BASININDA XİMENEZ TARTIŞMASI***

*The Opinions of Saturnino Ximenez On Muslim-Christian Relations and Armenian Events in
The East and The Ximenez Discussion in The Western Press*

Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziya ARVAS

Yüzüncü Yıl Üniversitesi

tzarvas@hotmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 20.05.2022

Kabul Tarihi-Accepted Date : 19.12.2022

DOI Number : 10.9737/hist.2023.1113

Atıf – Citation:

Tarık Ziya Arvas, “Doğu’da Müslüman-Hristiyan Münasebetleri ve Ermeni Olaylarına Dair Saturnino Ximenez’in Düşünceleri ve Batı Basınında Ximenez Tartışması”, *History Studies*, 15/1, Şubat 2023, s. 1-17.

**DOĞU'DA MÜSLÜMAN-HRİSTİYAN MÜNASEBETLERİ VE ERMENİ
OLAYLARINA DAİR SATURNİNO XİMENEZ'İN DÜŞÜNCELERİ VE BATI
BASININDA XİMENEZ TARTIŞMASI**

**The Opinions of Saturnino Ximenez On Muslim-Christian Relations and Armenian
Events in The East and The Ximenez Discussion in The Western Press**

Dr. Öğr. Üyesi Tarık Ziya Arvas

Öz

Ermeni Meselesinin resmîyet kazandığı Berlin Antlaşmasından (1878) sonra Osmanlı idaresindeki Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Batı ülkelerinden çeşitli vasıflarla farklı kişiler gezdi. Bunların büyük kısmı Ermeni Meselesinde Osmanlı Devleti ve ülkedeki Müslümanlar aleyhine fikirler beyan etti. Ancak 1894 yılında Osmanlı Devleti'nin davetlisi olarak zikredilen bölgeleri gezen İspanyol bilim adamı ve seyyah Saturnino Ximenez, öncekilerin aksine Osmanlı idaresi ve Müslüman-Hıristiyan ilişkileri hakkında olumlu kanaatler dile getirdi. Yine bu bağlamda Sason olaylarının bir katliam değil bastırılan bir isyan hareketi olduğunu ifade etti. Ximenez seyahatini bitirip döndükten sonra görüşlerini ihtiva eden bir kitapçık yayımladı ve Londra'da Reuters haber ajansına bu fikirlerini ifade eden bir demeç verdi. Ximenez'in demeci Batı basının önemli bir kısmında genişçe yer aldı ve bekleneceği gibi tepki ile karşılandı. Onun Osmanlı Devleti'nin tezlerini çıkar karşılığında savunduğu ifade edildi. Hatta bazı basın organlarında yer alan haberlerde Ximenez hayalperestlik, yalancılık ve daha ötesi sahtekârlıkla itham edildi. Bu çalışmada Ximenez'in yayımladığı kitapçıktaki fikirlerine, onun Batı basınında yer alan ve fikirlerini teyid eden sözlerine, yine bu basın kuruluşlarında Ximenez'e yönelik eleştirilere yer verilmiştir. Ayrıca her bölümün sonunda konuya dair bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ximenez, Osmanlı, Ermeni, Kürt, Batı Basını.

Abstract

After the Treaty of Berlin (1878), in which the Armenian Question became official, different people from Western countries with various qualifications traveled to the regions where Armenians lived under Ottoman rule. Most of them expressed their opinions against the Ottoman State and Muslims in the Armenian Question. However, the Spanish scientist and traveler Saturnino Ximenez, who visited the mentioned regions as the guest of the Ottoman Empire in 1894, expressed positive opinions about the Ottoman administration and Muslim-Christian relations, unlike the previous ones. Again in this context, he stated that the events of Sason were not a massacre but a suppressed rebellion. After Ximenez returned from his trip, he published a pamphlet containing his views and made a statement to the Reuters news agency in London expressing his views. Ximenez's statement was widely covered by a significant portion of the Western press and, as expected, it was reacted. It was stated that he defended the theses of the Ottoman Empire for profit. Even in the news in some press organs Ximenez was accused of dreamer, lying, and further fraud. In this study, Ximenez's ideas in the booklet he published, his words in the Western press confirming his ideas, and criticisms of Ximenez in these press organizations are included. In addition, at the end of each chapter, some evaluations were made on the subject.

Keywords: Ximenez, Ottoman, Armenian, Kurd, Western Press.

Giriş

Saturnino Ximenez İspanyol asıllı bir bilim adamıdır ve o dönem İngiltere'de ikamet ettiği anlaşılmaktadır. İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneği üyesi olan Ximenez, derneğin diğer üyeleri gibi dünyanın farklı yerlerinde seyahat etmiştir.¹ Bu nedenle olacak ki Batı basını Ximenez'i "tanınmış İspanyol seyyah olarak" tanımlamıştır.² Ancak Ximenez'in Avrupa basınında geniş yer alması ve ününün bu vesile ile artmasına yol açan hadise, onun Osmanlı Devleti'nin Doğu bölgelerine 1894-1895 yılları arasında yaptığı seyahattir. Daha doğrusu seyahatinin ardından döndüğü Londra'da başta Reuters olmak üzere haber ajanslarına verdiği demeçtir.³ Demecin önemini arttıran husus ise Ximenez'in gezisinin Avrupa kamuoyunun Osmanlı aleyhine tamamen döndüğü Sason olaylarına denk gelmesidir. Zira zikredilen bölgeleri gezen diğer pek çok seyyah veya görevlinin aksine Ximenez, Müslüman-Hıristiyan ilişkilerine dair Müslümanlar ve Osmanlı idaresi hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuş ve Sason olaylarından silahlı Ermeni çetelerini sorumlu tutmuştur.⁴ Bu demeç Avrupa ve Amerika'da olumsuz tepki şeklinde yankı uyandırmıştır. Basının bu sözleri gündem yapması üzerine İngiliz parlamento üyeleri kendisini dinlemek için davet etmiş ve davet üzerine Ximenez onlara seyahati ve edindiği izlenimler hakkında bilgiler vermiştir.⁵

Ximenez'in bu seyahate Osmanlı Devleti'nin daveti üzerine çıktığı anlaşılmaktadır.⁶ Nitekim The Daily Star Gazetesi onun bu gezisini, Türk hükümeti adına bölgede yürüttüğü coğrafi misyon olarak tanımlamaktadır.⁷ Bu da bize Osmanlı idarecilerinin tarafsız bir gözlemci arayışına girdikleri ve Ximenez'i de bu çerçevede davet ettiklerini göstermektedir.

Bilindiği üzere 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarının Doğu bölgelerini farklı görev ve kimliklerle gezmeye başlayan Batılı seyyahların sayısı 19. yüzyılda ve bilhassa bu yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştır.⁸ Dış dengelerin de gözetilmesiyle ilan edilen 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Osmanlı topraklarında azınlıklara ve yabancılara birtakım haklar tanıyordu. Bu haklar aynı zamanda misyonerlerin veya başka kimliklerle ülkeye gelen Batılıların seyahat ve faaliyetlerini de şüphesiz kolaylaştırıyordu.⁹

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Ermeni Meselesinin milletlerarası gündem olması¹⁰, Anadolu'nun doğusuna olan ilgiyi arttırmış ve bunun neticesinde buraya gelen yabancıların sayısında da artış meydana gelmiştir. Yüzyılın başından itibaren gelenlerin içinde Mark Sykes, Frederick Millingen, F. Burnaby, S. Whitman gibi nispeten tarafsız şahsiyetler

¹ Ballard Smith, "All Doubt His Story", *The Chicago Tribune*, January 13, 1895, p. 9.

² "Defending The Turks", *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

³ "The Turks Defended", *The Times*, Volume 9, Number 51, April 11, 1895, p. 1.

⁴ *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁵ *The Times*, Volume 9, Number 51, April 11, 1895, p. 1.

⁶ "The Armenian Question", *The Tablet*, January 12, 1895, p. 44; *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁷ *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁸ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış-Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet-1839-1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 61 vd.; Ayten Sezer, "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı II*, Ed. Güler Eren, Ankara 1999, ss. 181-192; Salahi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ağustos, Ankara 2004, s. 22-23.

⁹ 19. yüzyılda Osmanlı ülkesini gezen yabancıların rahat seyahat etmeleri ve herhangi bir engelleme ile karşılaşmamaları için kendilerine verilen yol emri belgelerinde görevliler uyarılıyordu. Bkz. Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Araştırmalar Dergisi*, C. 21, S. 33, 2003, s. 110.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 6. baskı, İstanbul 2010, s. 740, 746.

olduğu gibi¹¹ Horatio Southgate, W. A. Wigram gibi önyargılı¹² ve hatta Per DeFrance gibi gayrimüslimleri isyana teşvik eden şahsiyetler de mevcuttur.¹³

Zikredilen tarihteki Osmanlı-Rus Harbinden sonra artan Ermeni olayları ile birlikte gerek gelen Batılıların ve gerekse ülkedeki misyoner ile Ermenilerin aktardığı hakikati yansıtmayan birçok haber¹⁴ Osmanlı Devleti'nin dış kamuoyunda itibarını sarsmıştı.¹⁵ Bunun üzerine sözü edilen dezenformasyonu etkisiz kılmak ve mevcut olumsuz algıyı değiştirmek için Sultan II. Abdülhamid ve dönemin hükümeti de çeşitli arayışlara girmişlerdi. Nitekim bazı gazeteci ve yazarların davet edilmesi de bu arayışların bir neticesidir. Ximenez'in Osmanlı idaresinin daveti üzerine bu seyahate çıktığına dair arşiv belgelerinde bazı işaretler var ise de¹⁶, taranan arşiv belgelerinde ve zamanın gazetelerinde buna dair doğrudan bir kayda rastlayamadık. Ancak dönemin Batı basınının iddiası bu yöndedir ve muhtemelen de bu bilgi doğrudur. Nitekim daha önce İngiliz gazeteci Sydney Whitman ile Amerikalı gazeteci George H. Hepworth, bölgeyi gezip Ermeni olaylarını yakından görme ve meselenin hakikatini göstermeleri için padişahın istemi ile davet edilmişlerdi.¹⁷

Yukarıda ifade edildiği üzere muhtemelen Osmanlı makamlarının daveti üzerine 1894'ün ilkbaharında İstanbul'a gelen Saturnino Ximenez¹⁸, Van'daki Amerikan Misyoneri H. M. Allen'e göre buradan Musul'a gitmek üzere Diyarbakır'a geçti. Diyarbakır'dan itibaren Ximenez'e seyahatinde samimi olduğu bir Türk ve Keldani bir tercüman eşlik etti. Buradan yola çıkan Ximenez kuzeye doğru dönerek Doğu Mezopotamya kıyıları boyunca İran'a bir gezi yaptı ve sonra Hakkâri sınırından Osmanlı topraklarına geri döndü. Gever (Yüksekova) üzerinden Van'a gelen Ximenez, burada bir ay geçirdi. Bu sırada en uzununu Van'a 39 km uzaklıktaki Vastan'a (Gevaş) olmak üzere iki kısa gezinti yaptı. Daha sonra Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Ahlat'a gitmek için bir botla ayrıldı. Ahlat'ta üç gün geçiren Ximenez akabinde Malazgirt yoluyla Erzurum'a gitti. Burada bir müddet kaldıktan sonra da İstanbul'a döndü.¹⁹

1. Saturnino Ximenez'in Doğu'da Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri ve Ermeni Olaylarına Dair Düşünceleri

Ximenez yukarıda zikredilen seyahatini bitirdikten sonra İngiltere'ye geri döndü. Burada Müslüman-Hıristiyan ilişkileri ve Ermeni meselesine dair görüşlerini ihtiva eden bir kitapçık yayımladı. Şubat 1895 tarihinde Londra'da yayımlanan kitapçık yirmi sayfadan oluşmaktadır. Ximenez bu yayında izlenimlerinin yanında bazı şehirlerdeki Ermeni ve Müslüman nüfus

¹¹ Mark Sykes, *Dar-ul-Islam – A Record of a Journey Though Ten of the Asiatic Provinces of Turkey*, London 1904; Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage-A Short History of The Turkish Empire*, London 1915; F. Millingen, *Wild Life Among the Kurds*, London 1870; Fred Burnaby, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol II, London 1877; Sidney Whitman, *Turkish Memories*, London 1914.

¹² Horatio Southgate, *Narrative of a Tour Through Armenia Kurdistan Persia and Mesopotamia*, Vol I, Newyork 1840; W. A. Wigram-Edgar T. A. Wigram, *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.

¹³ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Sadâret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı*, (A. MKT. MHM.), 642/2, 17 Temmuz 1899 (5 Temmuz 1315); BOA, *Yıldız Perakende Askeri Evrakı (Y. PRK. ASK.)*, 144/84, 29 Eylül 1898, (17 Eylül 1314); BOA, (A. MKT. MHM.), 642/2, 3 Kasım 1898, (22 Teşrin-i Evvel 1314); BOA, (Y. PRK. ASK.), 153/36, 17 Ağustos 1899 (9 Rebi'ü'l-âhir 1317).

¹⁴ Mark Sykes, *Dar-ul-Islam – A Record of a Journey Though Ten of the Asiatic Provinces of Turkey*, London 1904, s. 237-238; Wigram, *age*, s. 397.

¹⁵ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Tarihi*, (Çev: Belkıs Çorakçı Diçbudak), Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 279, 298.

¹⁶ Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2001, s. 26, 32.

¹⁷ Sidney Whitman, *Türkiye Anıları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 72-73; H. George Hepworth, *Through Armenian On Horseback*, London 1898, s. 5-9; Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 21, 76.

¹⁸ John S. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, s. 242.

¹⁹ H. M., Allen, "Ximenez as a Witness", *The New-York Daily Tribune*, 1895, June 8, p. 16.

miktara da yer vermektedir.²⁰ Ximenez'in Müslüman-Hıristiyan ilişkileri ve Ermeni meselesine dair düşünceleri kendi ağzından özetle şöyledir.

Bölgede Müslümanlar ile Hıristiyanlar iç içe uyum içinde yaşıyorlar ve birbirlerinden şikâyet etmiyorlar.²¹ Burada sadece Ermenilerin veya sadece Kürtlerin yaşadığı köyler olduğu gibi, Kürt ağırlıklı veya Ermeni ağırlıklı köyler de var. Dolayısıyla bu insanlar yan yana yaşamaktadırlar.²² Van'da Müslümanlar ve Hıristiyanlar karışık yaşıyor²³ ve buradaki Nasturi ve Ermeniler, Hertushi (Ertuşi) Kürtleriyle uyum içinde mutlu bir şekilde yaşam sürdürüyorlar. Ziyaretim esnasında Farashin (Faraşin) Yaylası'nda²⁴ muktedir Ertuşi lideri Hacı Beyin evinde bulunan yüz kadar misafirin yarısı Hıristiyan'dı. Yine Norduz²⁵ yakınlarında küçük göçebe bir topluluğun yarısının Kürt yarısının Ermeni olduğunu gördüm. Takou? Yaylasında Kürt ve Ermenilerin yan yana çadır kurduklarını gördüm. Sayısız hayvan sürülerine sahip bu insanlar arasında asla bir anlaşmazlık yoktu. Bu manzaraya Mezopotamya'dan Başkale'ye kadar hep rastladım.²⁶ Son zamanlarda çok konuşulan Sason ve Muş Ermenilerine bakıldığında buradaki Hıristiyanların Müslümanlarla eşit oldukları görülecektir.²⁷ Kürt aşiretlerinin güç ve hâkimiyet sahibi olmaları ise onların nüfus çoğunluğu ve yaşam tarzlarıyla ilgilidir. Yaşanan birtakım anlaşmazlıklara gelince de bunlar politik veya dini sorunlar olmaktan çok sosyal meselelerdir ve dışarıdan birinin durumu yanlış yorumlaması kaçınılmazdır.²⁸ Osmanlı egemenliğindeki tüm farklı insanlar geleneklerini, yaşam tarzlarını, umutlarını ve inançlarını koruyabiliyorlar. Çok seyahat ettim fakat Türkiye'deki gibi yaygın büyük bir toleransın olduğu başka bir ülke görmedim.²⁹

Ermeniler ve Kürtler birbirleri olmadan yaşayamazlar. Çünkü Kürtler ne tüccar ne de tarımcıdır. Ticaretten nefret eder ve küçük görürler. Göç etmekten ve zanaattan nefret ederler. Kürtler üretici olmaktan ziyade tüketicidirler. Ermeniler ise üretim ve satımda çok zekidirler. Tek Kürt endüstrisi kilimdir. Onu da satarak kâra dönüştüren kendini böylece zenginleştiren Ermenilerdir. Bir Kürt köyü kurulduğunda kimsenin nereden geldiğini bilmediği Ermeniler hemen orada bir dükkân, yerel halkın deyişiyle "bazaar" kurarlar. Eğer Ermeni yoksa Kürt onu davet edecektir. Kürtler birçok küçük zanaat için Ermenilere ihtiyaç duyarlar. Türkler de öyle. Türkler parasını değerlendirmek istediğinde bir Ermeniye başvurur. Zira onlarsız yapamazlar.

²⁰ Saturnino Ximenez, *Kurds and Armenians*, The Dore Printing Company, London 1895.

²¹ *Age*, s. 1-2, 13.

²² *Age*, s. 13.

²³ *Age*, s. 7. Yazar metinde "Van'da Kürt, Ermeni ve Nasturiler karışık yaşıyor" ifadesini kullanmaktadır. Böyle bir anlatımdan, yörede Türk nüfusunun olmadığı anlamı çıkarılabilmektedir. Dolayısıyla bu bilgi veya aktarım düzeltilmeye muhtaçtır. Van ve çevresi, 1018-1021 yılları arasında Anadolu'ya yönelen Türk akınlarının başladığı ilk yerdir. (Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret İşıltan, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 175; René Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 539). Bu tarihten itibaren Van bölgesindeki Türk hâkimiyeti, devlet ismi değişse de hep var olmuştur. Dolayısıyla bu bölgede bir Türk nüfus varlığının da söz konusu olması gerekir. Osmanlı istatistiklerinde nüfus bileşimi Müslümanlar ile gayrimüslim gruplar şeklinde tasnif edildiği için bunu net tespit etmek mümkün değildir. Ancak yine de bazı kaynaklarda bu rakamlara ulaşılabilmektedir. Fransız coğrafyacı, oryantalist ve Duyun-ı Umumiye görevlisi Vital Cuinet'e göre, 1880 yılında Van'da 30.500 Türk yaşamaktadır. (Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure*, II, Paris 1892, s. 636). Rus verilerine dayandırılan başka bir çalışmada ise buradaki Türk nüfusu 1912 yılında 35.000, 1914'te ise 34.080'dir.²³ (Bekir Koçlar-Uğur Bozkurt, "I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 2021, s. 106-107.)

²⁴ Şırnak, Van ve Hakkâri ortak sınırlarında yer alan ve 2 bin 625 rakımlı bir yayla.

²⁵ Van'ın Çatak ilçesi sınırları içinde otlaklarıyla zengin bir yayla. Burası Çatak, Gürpınar, Hakkâri, Başkale ve Beytüşşebap'a hemen aynı uzaklıktadır. Dolayısıyla eskiden beri baharla birlikte küçükbaş hayvan sürülerini getiren birçok aşiretin yaylak alanıdır.

²⁶ Ximenez, *age*, s. 3.

²⁷ *Age*, s. 11.

²⁸ *Age*, s. 3.

²⁹ *Age*, s. 5-6.

Eğer Ermeni fakirse Kürtlerin yapamadığı zanaat işlerini yapar, eğer zenginse bir banker ya da iş adamı niteliğindeki sarraf olur. Van, Bitlis ve Erzurum'da pazar çoğunlukla Ermenilerin elindedir. Buradaki malların her çeşidi Kürtlerin kullanımı içindir. Üretim Ermenilerin elindedir ve kıtlık zamanlarında ürettiklerini yüksek fiyata satarlar.³⁰

Son zamanlarda Küçük Asya'yı³¹ ziyaret eden seyyahların bir veya ikisi hariç hepsi önyargılıdır. Bu seyyahların bazı ifadeleri Batıdaki bazı gazetelerde abartılarak sanki Ermeniler hep Türk ve Kürt zulmüne maruz kalıyor şeklinde ifade edilmektedir. Anadolu'yu yalnızca Avrupa'da gazetelerinde yayınlanan şeylerle ya da Pera'daki³² kulüplerde söylenenlerden tanıdığım zaman ben de parlak ve aldatıcı olduğu için mantıklı görünen bu yaygın fikirleri paylaşıyordum. Buna göre buradaki Hıristiyanlar zorba eşkıyaların insafına terk edilmiştir ve köyleri periyodik olarak yağmalanmaktadır. Müslüman olmayan birinin burada yaşaması neredeyse mümkün değildir. Oysa herhangi bir Avrupa şehrindeki polis kayıtlarına belirli bir zamanda düşen cinayet, tecavüz ve hırsızlık olaylarından hareketle o şehrin eşkıya ve katillerden oluştuğu pekâlâ söylenebilir. Böylece kısa veya uzun aralıklarla meydana gelen olaylar birbirinden izole edilerek zekice genel bir rapor şeklinde derlenip bir "Mavi Kitap"³³ meydana getirilebilir.³⁴

Elbette Anadolu yaylasında her kesimin mutlu olduğunu söylemiyorum. Tıpkı en medeni ülkelerde de olduğu gibi. Fakat büyük bir gerçek var ki Küçük Asya'da gezen herkesin fark edeceği üzere tıpkı üzüntü gibi mutluluk da dini ve ırkı ne olursa olsun buradaki herkes için ortaktır. Boğazın ötesinde oturanlar şunu söylememe izin versinler; Evet, Küçük Asya'da bir kriz var, bazı düzenlemelerin yapılması gerekli. Nitekim bazıları yapılırken bazılarının da yapılması düşünülmektedir.³⁵

Ximenez'in yayımladığı eserinde dile getirdiği düşünceler özetle bunlardır. İspanyol Seyyah ve bilim adamının bahsettiği kriz esasen 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştı. Bu yüzyılda artan milliyetçi hareketlenme ve dalganmalarla beraber Kürt-Ermeni ilişkilerinde Doğu Anadolu'ya dışarıdan sızan milliyetçi Ermeni grupların gelmesiyle bir bozulma meydana geldi. Bu anlamdaki ilk hadise 1860'ta Muş'ta ortaya çıksa da³⁶ esas kırılma 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıdan sonra oldu. Bölgede bir Ermenistan devleti kurulacağı söylentisi kısa sürede yayıldı ve bu Kürtlerin şüphe ve tepkilerine neden oldu.³⁷ Özellikle 1890'dan sonra Ermeni komitacıların Doğu Anadolu'nun diğer yerleri ile birlikte Muş ovaları ile dağlarında ve Sason'da bulunan bazı Ermeni kasaba ve köylerinde gizlenmeleri³⁸ ve Ermenileri Kürt ağalarına boyun eğmemeleri yönündeki kışkırtmaları Kürt-Ermeni ilişkilerinin iyice bozulmasına neden

³⁰ Ximenez, *age*, s. 8-9. Ermeni tüccarların kıtlık zamanlarında eldeki tahılı stoklayarak tekel oluşturan kesimlerden biri olduğunu Sykes da söylemektedir. Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, s. 417. Ancak bilinmelidir ki Müslüman tüccar veya aşiret reislerinin bir kısmı da dönem dönem stok ve karaborsacılık yapmaktadır. BOA. *Babîli Evrak Odası (BEO)*. 3091/231789, 2 Temmuz 1907 (21 Ca 1325); BOA. *BEO*. 2566/3 varak no 3, 4 Mayıs 1905 (28 S 1323); Janet Klein, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 253.

³¹ Batılıların Anadolu'ya verdikleri isim.

³² 19. yüzyılda Beyoğlu ilçesinde, Tünel-Taksim arasında uzanan İstiklal Caddesi ve ona açılan sokakların belirlediği alanı kapsayan semtin eski ismi Pera idi.

³³ "Mavi Kitap" olarak ün kazanan ve Osmanlı Devleti aleyhinde bir propaganda kitabı olan yapıtın yazarları Viscount Bryce ve Arnold Tonybee'dir. Kitabın ismi, *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916*'dır.

³⁴ Ximenez, *age*, s. 5-6.

³⁵ *Age*, s. 5.

³⁶ E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010, s. 160.

³⁷ *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları* (Van, 1896), Haz: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2004, s. 21-22.

³⁸ Klein, *age*, s. 53.

oldu.³⁹ Bunun neticesinde iki topluluk arasında ayrışmalar belirginleşti ve bazı yerlerde çatışmaya dönüştü.⁴⁰ Bu kırılmaları çatışmaya dönüştüren de şüphesiz Ermeni komitacıların faaliyetleriydi. Komitacılar bilhassa 1895'ten sonra Müslüman-Kürt köylerine baskın yapıp cinayet ve yağmalara başlayınca, Hamidiye mensupları biraz nefis-i müdaafa biraz da intikam hırsıyla komitacıların bulunduğu veya bulduklarından şüphe ettikleri Ermeni köylerine hücum ettiler.⁴¹

Elbette zulüm ve zarar görenler sadece Ermeniler değildi. Komitacılar tarafından yüzlerce Kürt köyünün talan edildiği ve yüzlerce Kürt köylüsünün öldürüldüğü bazı hatıratlarda yer almıştır.⁴² Bunun yanında başıbozuk hareket eden Hamidiye birlikleri de bazen tamamen hedef değiştirip rakip ve savunmasız Müslüman köylerini basarak can ve mal kaybına yol açtılar.⁴³ Bu itibarla olaylardan sadece Ermenilerin zarar gördüğüne dair bir kısım iddialar temelsiz gözükmemektedir.

Merkezi hükümet içeride asayişsizliğe, dışarıda baskılara yol açan bu olayların meydana gelmesi ve gelişmesinden endişe ve rahatsızlık duymaktaydı. Nitekim 1860 yılında Muş'ta Kürt aşiretlerinin zulmünden dolayı elli kadar Ermeni hanesi buradan göç ederek yola çıkınca, yetkililer harekete geçerek bir kısmını yolda geri döndürmeye muvaffak olmuş geri kalanlar ise Kars ve Eleşkird'e gitmişlerdi. Hükümet yerel yetkililere hitaben resmi bir yazıyla; himaye edilmesi gereken insanların böyle bir muameleye maruz kalmalarının çirkin ve dikkate şayan olduğunu ifade etmiş, olayın tedkik ve tahkik edilerek suçluların tespit edilmesini istemişti.⁴⁴

Ximenez'in sözünü ettiği reformlara gelince bu düzenlemeler esasen Tanzimat Fermanından itibaren başladı. İlerleyen süreçte reformlar ülke genelini ilgilendirecek şekilde konu ve kapsam bakımından genişleyerek devam etti. Doğu bahsinde ise 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi daha önce yapılan birtakım değişimleri yetersiz bularak yeni reformları bir nevi zorunluluk haline getiriyordu.⁴⁵ Ancak yapılan reformların gelişme sağlayarak toplumu dönüştüren bir sonuca ulaşması bakımından başarı şansı her açıdan azdı. Birincisi ve belki de en önemlisi halkın reformların önemini kavrayamamasıydı. İkincisi bir zaman meselesi olan reformların yerleşmesi belli bir ekonomik maliyet gerektirmekteydi ve ülkenin ekonomik durumu bu açıdan yetersizdi. Öte yandan Osmanlı-Rus savaşı sırasında Müslüman halkın yaşadığı derin acıların uyandırdığı tepkiler ve niyetleri başka olan Ermeni çetecilerin her fırsatta reform sürecini baltalamaları, sağlıklı sonuçlar elde etmenin önündeki önemli engellerdi. Diğer husus ise büyük devletlerin sadece çıkarlarıyla ilgilenecek yaptıkları müdahalelerdi. Anadolu İslahatı Genel Müfettişi Şakir Paşa'nın heyetinde yer alan Rum asıllı Osmanlı devlet adamı Mavrokordato Efendi, bölgenin başta kara ve tren yolları olmak üzere eksikliklerinin farkında olduklarını, yapılan reformların yeni atanan yetenekli yönetici ve memurlarla yürürlüğe konulduğunu, fakat Avrupalı diplomatların oturdukları boğazlardaki köşklere ard arda yaptıkları reform planlarının halkın muhafazakâr tutumu ve ülkenin mevcut şartları nedeniyle pratik bir değerinin olmadığını ifade ediyordu.⁴⁶

³⁹ Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyan*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul 2005, s. 131; Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistikî*, Rusçadan Ter: Mehmed Sadık, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1330, s. 222.

⁴⁰ Bulut, *age*, s. 131, 135.

⁴¹ Mayewski, *age*, s. 191, 197.

⁴² Bulut, *age*, s. 136.

⁴³ Fırat, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kardeş Matbaası, Ankara 1970, s. 147.

⁴⁴ BOA. *Sadaret Mektubî Kalemi, Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM.)* 494/92, 27 Ağustos 1861 (20 S 1278).

⁴⁵ Armaoğlu, *age*, s. 746.

⁴⁶ Whitman, *age*, s. 80.

2. Ximenez'in Batı Basınında Yer Alan İfadeleri

Ximenez seyahatini tamamlayıp İngiltere'ye döndükten merkezi Londra'da bulunan Rueter haber ajansına bir demeç verdi.⁴⁷ Bu demeç Osmanlı arşivlerinin ifadesiyle buradaki bütün gazetelerde yer aldı.⁴⁸ Bunun yanında bazı gazetelerde kendisiyle yapılmış röportajlar yayımlandı. Sözü edilen demeç ve röportajlar diğere gazetelerce de alıntılındı veya oralarda yer aldı. Ximenez genel olarak bölgedeki vaziyetten bahsetse de konunun ağırlık merkezi Sason hadisesi idi.⁴⁹ Batı basın ve kamuoyunda paylaşılan bilgilerin ve bu bilgilerin oluşturduğu algının⁵⁰ tersine Ximenez farklı şeyler söylüyordu.

13 Ocak 1895 tarihli Amerikan The Chicago Tribune Gazetesi, Paris'te yayınlanan Herald Gazetesi'ni kaynak göstererek, Ximenez'in Ermeni katliamı adı altında söylenenlerin fevkalade saçma ve abartılmış uydurmalar olduğuna dair sözlerine yer veriyordu. Ximenez, karışıklıkların büyütülüp yalan yanlış olarak korkunç hikâye ayrıntılarının İngiltere ve Amerika'da ahlaksızca ve kasıtlı olarak yayıldığını söylüyordu. Ximenez'e göre gerçekte, bölgede bizzat bir Ermeni sorunu yoktu. "Elbette gerçek eninde sonunda ortaya çıkacaktı ve umut edelim ki hilekâr Ermeni provokatörlerin kandırdığı İngiliz ve Amerikalıların gözleri bir an önce açılsın" diyordu.⁵¹

The Daily Star Gazetesi ise 10 Ocak 1895 tarihli nüshasında Ximenez'in sözlerine yer veriyordu. "Türkler savunuluyor" başlığını atan gazete alt başlıklar olarak da "İyi tanınmış İspanyol bilim adamının demeci" ve "Amerikalı misyonerler suçlandı" başlıklarını kullanıyordu. Gazetenin haberine göre İspanyol seyyah mezalimin büyük ölçüde abartıldığını ve misyoner öğretilerinin meşru otoriteye karşı isyanlara yol açtığını söylüyordu. Sason karışıklığı esnasında Bitlis vilayetinde olduğunu söyleyen Ximenez, Kürtlerin zulmü hususunda söylenen duygusal hikâyeleri ispatlayacak ne bir şey gördüğünü ne de bir şey duyduğunu ifade ediyordu.⁵²

Ximenez, Anadolu'da Amerikan misyoner kurumlarındaki eğitim metodlarının Ermenilerin mevcut durumlarını bozduğunu söylüyordu. Ona göre Ermenilere verilen üst düzey eğitim o toplumun ihtiyaç duyduğu oranın çok üzerindeydi. Misyon öğrencileri asla evlerine dönmekten ve tarlalarında çalışmaktan memnun kalmamakta ve sürekli Amerikan özgürlüğünden bahsetmektedirler. Ximenez neredeyse her vakadaki Ermeni provokatörlerin metodist misyonerlerin kuklaları olduğunun anlaşıldığını söylüyordu.⁵³

Seyyah, Batı basınında yer alan, kadın ve çocukların düzenli ve düzensiz Türk güçleri tarafından zulüm ve işkence gördüklerine dair haberlerin gerçek olmadığını belirtiyordu. Ximenez ısrarla Sason'daki tüm meselenin yerel bir anlaşmazlıkla sınırlı olduğunu ve bunun Kürtlerle Ermeniler arasında çekişme ve çarpışmalara neden olduğunu ifade ediyordu. Olaylar kapsamında Sason yakınlarındaki Talori Vadisi'nde çok sayıda Ermeni'nin toplanması üzerine

⁴⁷ *The Times*, Volume 9, Number 51, April 11, 1895, p. 1.

⁴⁸ Karacakaya, *age*, 26.

⁴⁹ Sason, Osmanlı döneminde Diyarbakır-Muş arasında dağlık bir bölgenin ismidir. Günümüzde ise Batman iline bağlı bir ilçedir. Burada 1894 senesinde yer yer Kürtlerle Ermeniler arasında başlayan çatışmalara askeri kuvvetler Ağustos ayında müdahale etmeye başladı. 18 Ağustos'tan 10 Eylül'e kadar süren olaylar ve askeri hareket neticesinde Ermeni ve Müslümanlardan birçok insan hayatını kaybetti.

⁵⁰ Celal Öney, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerikada Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012, ss. 207-224; M. B. Çeken, "1894 Sason İsyanı'nın İngiliz Basınına Yansımaları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 51, 2022, ss. 75-98.

⁵¹ *The Chicago Tribune*, January 13, 1895, p. 9.

⁵² *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁵³ *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

Bitlis valisinin isteği üzerine, Zeki Paşa⁵⁴ düzeni sağlamak ve toplanan Ermenileri dağıtmak için yaklaşık 1.200 askerden oluşan 4 tabur göndermişti. Sayıları 3.000 civarında olan Ermenilerden teslim olmaları istenince onlar taşlar ve silahlarla askerlere saldırıp birkaç kişiyi vurmuş, askerler de ateşle karşılık verince Ermeniler kaçmış ve dar vadide yeniden toplanmışlardı. Onları takip eden güvenlik kuvvetleri burada karşılıklarına çıkmış ve birlik komutanı Türk subayı uzlaştırıcı bir konuşma ile dağılmalarını tavsiye etmişti. Bazıları buna uyduysa da çoğu ret cevabı verince askeri kuvvetler ikinci kez ateşe başlamış ve 300 civarında Ermeni hayatını kaybetmişti. Ximenez'e göre Sason hadisesindeki tek ciddi olay bu idi. İsyancıların çoğunun tutuklanıp hapse atıldığı doğruydur. Ancak daha sonra bunlar serbest bırakılmışlardı.⁵⁵

Ximenez, olaya karışan Ermenilerin, kendilerini Amerikan misyonunun eski bir öğrencisi olan ve Kumkapı olaylarıyla ilişkili olduğu için ağır hapse mahkûm edilip daha sonra padişah tarafından affedilen provakatör Bahazian tarafından kandırıldıklarını söylediklerini ifade ediyordu.⁵⁶

Londra'da yayımlanan 12 Ocak 1895 tarihli The Tablet Gazetesi ise "Ermeni sorunu" başlığını kullanıyordu. Gazete haberinde Ximenez'in bölgede bulunmasına rağmen son zamanlarda Avrupa basınında yer alan katliam ve aşırılıklarla ilgili duygusal hikâyeleri ispatlayacak ne bir şey gördüğünü ne de bir şey duyduğuna dair sözlerine yer veriyordu. Eylül ayı boyunca iş aramak için Muş'tan İstanbul'a gelen birçok Ermeni ile yolda karşılaşmasına rağmen onlardan hiçbiri katliamlarla ilgili bir şeyden bahsetmemiştir. Bu nedenle Ximenez çıkan dedikodulara daha fazla şaşmıştır. Çünkü ona göre eğer böyle bir şey olsaydı bu insanlar kesinlikle bundan söz ederlerdi. Dahası Rus posta ofisinin bulunduğu Erzurum'a varan Ermeniler tarafından bu haberler Avrupa'nın herhangi bir yerine kolaylıkla ulaştırılabilirdi. Seyyaha göre bu nedenle bu söylentiler sadece abartılmamış olmayıp aynı zamanda her yönüyle gerçek dışı idi.⁵⁷

Bunun yanında özellikle kadın ve çocuklara düzenli ve düzensiz Türk birliklerince zulüm ve işkence yapıldığı hususu Ximenez tarafından tümüyle asılsız olarak tanımlanıyordu. Ona göre gerçek olan şey ise Ağustos'un ortalarına doğru Kürtler ve Ermeniler arasında yerel bir anlaşmazlığın çıktığıydı. 3 Ermeni köyü veya mezrasının sakinleri, sözü edilen tarihte birlikte hareket ederek koyunlarını çalan bir grup Kürt eşkıyasına saldırmışlardı. Dağlık bir alanda meydana gelen çarpışmada Ermeniler başarılı olmuş ve koyun sürülerini geri almışlardı. Bu çarpışmada her iki taraftan 23 adam ölmüştü. Birkaç gün sonra yeniden toplanan Kürtler, Ermenilere misilleme yaparak onlardan 50 civarında kişiyi öldürmüştü.⁵⁸

11 Nisan 1895 tarihli İngiliz The Times Gazetesi de "Türkler savunuldu başlığı" ve "Bir İspanyol Seyyah zulmün abartıldığını söyledi" alt başlığı ile konuya değiniyordu. The Times, Guardian Gazetesini kaynak göstererek, Avam Kamarasının muhafazakâr üyelerinin Londra'da pazartesi günü bir araya gelerek yakın zamanlarda Anadolu'nun doğusuna bir seyahat yapan Ximenez'in ifadelerini dinlediklerini belirtiyordu. Haberde Ximenez, söylenen yaygın zulmün olmadığını, Türk askerlerinin çıkan isyanları bastırmakla meşgul olduklarını, silahlı direniş gösteren erkeklerin öldürüldüğünü fakat kadın ve çocuklara herhangi bir zamanda bir şey

⁵⁴ Mehmed Zeki Paşa döneminin önemli ordu komutanlarından. Sultan II. Abdülhamid tarafından 1887 yılında müşir rütbesine yükseltilerek merkezi Erzincan'da bulunan Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atandı. 1890'dan itibaren de hem Dördüncü Ordu komutanı hem de Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın kurucusu ve başkomutanı olarak görev yaptı.

⁵⁵ *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁵⁶ *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁵⁷ *The Tablet*, January 12, 1895, p. 44.

⁵⁸ *The Tablet*, January 12, 1895, p. 44.

yapılmadığını söylüyordu. Ximenez Sason olaylarında hayatını kaybeden tüm Ermeni Hıristiyan sayısının 300'den az olduğunu sözlerine ekliyordu.⁵⁹

8 Haziran 1895 tarihli The New-York Daily Tribune gazetesi ise İspanyol Seyyah'ın Sason olayların olduğu dönemde yani Ağustos'un sonlarında bölgede bulunduğunu ve burada önemsiz bazı karışıklıkların dışında herhangi hadisenin yaşanmadığına dair iddiasına yer veriyordu.⁶⁰

Ximenez'in ifadelerine göre mahalli olaylar tamamen abartılmıştır. Var olan problemler de siyasi değil komşuluk ilişkilerinden kaynaklanan yerel meseleler idi. Olayların bu şekilde yansması bölgedeki Batılıların veya onların haber kaynakları olan Ermenilerin abartılı veya tamamen yanlış ve yalan haberlerine dayanmaktaydı. Osmanlı yönetiminin, Ximenez'in Batı basınında yer alan fikir ve mütalaalarından memnun kaldıkları görülmektedir. Ülke idarecileri, Amerika'nın Boston şehrinde bulunan Ermeniler ile onları destekleyen Amerikalıların gazete yayınlarından Ermeni mezalimi hakkında bir kitapçık hazırladıklarını haber almış ve buna karşılık kendilerinin de Ximenez'in Kürtler ve Ermeniler isimli kitabının çoğaltılması gerektiğini söylüyorlardı.⁶¹

3. Ximenez'in Batı Basınında Suçlanması

Batı dünyasındaki tarihi düşünce sürecinde Müslüman Türk algısı genellikle olumsuz olmuştur. Bu şekildeki bir algının oluşmasında başlangıç ve orta dönemlerde İslam ordularının Anadolu ve Balkan topraklarındaki ilerleyişi tesirli olmuştur.⁶² Yakınçağda ise Osmanlı ülkesindeki azınlıklar meselesinin bu algının devamında etkili olduğu söylenebilir. Bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bulgar ve Ermeni meseleleri bu etkideki temel unsurlar olmuştur.⁶³ Avrupa ve Amerika'da Müslüman Türk imgesini bu tarihlerde olumsuz yönde etkileyen ve bunu kamuoyu haline getiren önemli sebeplerin başında, Osmanlı topraklarında bulunmuş olan Batılı resmi görevli, seyyah, gazeteci ve misyoner gibi şahsiyetlerin söyledikleri, yazdıkları veya hatıratlarının önemli etkisi olmuştur. Sözü edilen bu şahısların ekseriyeti Anadolu ve Rumeli'deki azınlıklar bahsinde Osmanlı yönetimi ve Müslüman halktan önyargılı olarak olumsuz bahsetmişlerdir. Tersî yaklaşım ve tespitlerde bulunanlara ise -Ximenez örneğine bakılırsa- olumsuz tepki gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu olumsuz tepkiler muhtemelen en bariz biçimde kendisini basın yayın organlarında göstermiştir. Ximenez meselesinde de vaziyet bundan farklı değildir. Onun savunduğu ve ileri sürdüğü görüşler bekleneceği gibi Batı basınında sert karşılık bulmuştur.

Nitekim 8 Haziran 1895 tarihli The New-York Daily Tribune Gazetesi konuya dair "Bir tanık olarak Ximenez" başlığını kullanıyordu. Alt başlık olarak da Van'daki Amerikan misyoneri H. M. Allen'in sözlerine atıfla; "O, Ermenilere yapılan zulmün yaşandığı yerde asla iki günden fazla seyahat etmedi." cümlesine yer veriyordu. Zulmün yaşandığı yerden kasıt Sason idi. Misyoner Allen, 13 Şubat 1895 tarihinde Van'dan gazete editörüne gönderdiği telgrafta, Ximenez'in sözlerinden, Avrupa'dan kendisine gelen son postadan 10 Ocak tarihli London Morning Post Gazetesi'ndeki İspanyol Seyyah Ximenez ile yapılmış bir röportajı okuyarak haberdar olduğunu bildiriyordu. Misyoner Allen, Ximenez'in olayların olduğu

⁵⁹ *The Times*, Volume 9, Number 51, April 11, 1895, p. 1.

⁶⁰ *The New-York Daily Tribune*, June 8, 1895, P. 16.

⁶¹ Karacakaya, *age*, s. 26.

⁶² Edward Said, *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınları, İstanbul 1998, s. 91.

⁶³ Palmer, *age*, s. 271, 283. Niyazi Berkes, Türkler hakkında Avrupa'da uzun süre yaşamış olumsuz düşünceleri yaymada iki şahsiyetin ve onların yazdıklarının etkisini öne çıkarır. Biri *Baron de Tott'un Anıları* diğeri de François de Volney'in, *Türk-Rus Savaşı Üzerine Düşünceler* isimli kitap. Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, 11. baskı, İstanbul 2007, s. 84-85.

dönemde yani Ağustos'un sonlarında bölgede yani Sason'da bulunduğunu iddia etme cüretinde bulunduğunu ifade ederek bunu yalanlıyordu.⁶⁴

Allen'e göre Ximenez bu sırada Bitlis Vilayetine hiç gitmemiş ve dolayısıyla hakkında bilgi verdiği Sason olaylarına da hiçbir şekilde tanık olmamıştır. Ona göre Ximenez Diyarbakır-Musul-İran gezisinden sonra sınırı geçerek Van'a gelmiştir. Ximenez Van'da iken, en uzun Van'a 32 km uzaklıktaki Gevaş'a olmak üzere sadece iki kısa gezinti yapmıştır. Allen; "O, sözü edilen olaylar döneminde Muş ve Sason'da bulunduğunu ve bunların katliam değil önemsiz bazı karışıklıkların olduğu iddia ediyor. Fakat gerçek olan şu ki 30 Ağustos'ta yani en korkunç Sason katliamının gerçekleştiği gün, Ximenez'e evime sadece 3.2 km uzaklıktaki bir noktada ziyafet çekiliyordu. Dört gün sonra aynı şekilde buradan 6.4 km uzakta başka enfes bir sayfide ağırlandı. Siz bir harita çalışmasıyla Ximenez'in Muş ve Sason'a geldiği en yakın noktayı görebilirsiniz. Yine bu noktaya olayların bitmesinden altı gün sonra ulaştığını gözlemleyebilirsiniz. Söylemeye gerek yok o burada yeterince yedi-içti ve muhteşem sahtekârlığının zirvesini gösterdi. İzin verin, ifade edilen bu gerçeğe bakarak bir rüşvet için hakikate meydan okuyan bir adamın sözlerinde itimadın ne kadar yer alabileceğini dünya değerlendirsın" diyordu.⁶⁵

The Daily Star Gazetesi ise 10 Haziran 1895 tarihli nüshasında Amerikan Misyoner Örgütü Board'un sekreteri James L. Barton'un sözlerine yer veriyordu. Barton, Ximenez'in sözlerinin Türk hükümetinin söylemi olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğunun kötü yönetimine karşı yükselen kamuoyu tepkilerini dağıtmayı amaçladığını ifade ediyordu. Amerikan misyonuna ait tüm okulların titiz bir şekilde siyasetin her çeşidinden uzak tutulduğunu, ayaklanmaya eğilimli ve ayaklanan öğrencilerin kovulduğunu belirtiyordu. Ayrıca verilen eğitimin, bölgenin ihtiyaçlarının ötesinde olduğu iddiasının gerçek olmadığını ifade ediyordu.⁶⁶

13 Ocak 1895 tarihli Chicago Tribune Gazetesi de, Ballard Smith isimli bir İngiliz gazetecinin sözlerini haberin başlığında kullanıyordu. Gazete, Smith'in sözlerinden hareketle "hikâyesi tamamen şüpheli" cümlesini haberin başlığında kullanıyordu. Alt başlıklar da "İngiliz Gazeteci, Bay Ximenez'in röportajını nasıl itibarsızlaştırdı" ve "Gazeteci, Ximenez'in hiçbir şekilde orda olmadığını ispatladı" şeklindeydi. Gazete "Doğu Meselesi" konusunda tanınmış bir İngiliz yazar olduğunu ifade ettiği Mr. S. E. Wheeler'in bir mektubunun İngiliz gazeteci Ballard Smith tarafından haberleştirildiğini belirtiyordu. Wheeler mektubunda, "Bugün gözlemlediğiniz gibi bölgeden tarafsız kanıtlar almak şüphesiz rahatlatıcı olacaktır. Fakat İspanyol seyyah çok az güvenilir bir tanıktır. Zira yapılan araştırmada Bay Ximenez hiçbir biçimde Sason'da bulunmamış ve hikâyesi uydurulmuştur. Dolayısıyla gerek ayrıntılı ve süslenmiş seyahat raporu ve gerekse bölgedeki vaziyet hakkında verdiği bilgiler gerçek dışıdır. Bunlara dayanarak bunun dışında bir şey söylemeye gerek duymuyorum. Bunlar gösteriyor ki Bay Ximenez nadir rastlanılan boyuttaki hayal gücüyle yetenekli bir insandır" diyordu.⁶⁷

Yukarıdaki gazete haberlerinde görüldüğü üzere Batı basını Ximenez'i ağır biçimde suçluyordu. Temel iddiaları ise Ximenez'in olaylara tanık olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin tezlerine bilinçli olarak destek verdiği şeklindeydi. Elbette Ximenez'in seyahati süresince edindiği izlenimlerin vaziyetin bütününe gösterdiğini söylemek hakikati pek yansıtmayacaktır. Zira o belli bir zamanda ve belirli bir yol güzergâhında seyahat etmiştir. Söylediklerinin sadece gördüklerinden ibaret olmadığı aynı zamanda kendisine aktarılan bilgilerden de oluştuğu yaptığı

⁶⁴ *The New-York Daily Tribune*, June 8, 1895, P. 16

⁶⁵ *The New-York Daily Tribune*, June 8, 1895, P. 16.

⁶⁶ *The Daily Star*, January 10, 1895, p. 4.

⁶⁷ *The Chicago Tribune*, January 13, 1895, p. 9. Gazete metninde cümle "Bugün gözlemlediğiniz gibi Ermenistan'dan tarafsız kanıtlar almak şüphesiz rahatlatıcı olacaktır." şeklindedir. "Ermenistan" yerine "bölge" kelimesini kullanmamız, Müslümanların çoğunlukta olduğu coğrafi bir alanın bu şekilde isimlendirilmesinin bilimsel olamayacağı kanaatine sahip olmamızdır.

genellemelerden anlaşılmaktadır. Bu itibarla 1894 yılındaki Sason hadisesindeki insan kayıpları ve tahribatlar konusunda Ximenez'in söylediklerine ihtiyatla yaklaşılabılır. Nitekim isyanın bastırılmasında çok şiddetli davranıldığı ve birçok Ermeninin kırıldığına itibarlı Osmanlı tarihçileri de ifade etmektedir.⁶⁸

Yoğun propaganda faaliyetleri neticesinde devletlerarası bir meseleye dönüşen Sason hadisesi⁶⁹ 1894 yılında meydana geldi. Dağlık bir mıntıka olan Sason'da yer yer Kürtlerle Ermeniler arasında başlayan çatışmalara aynı yılın Ağustos ayında askeri kuvvetler müdahale etmek zorunda kaldı. 18 Ağustos'tan 10 Eylül'e kadar süren olaylar ve askeri hareketler neticesinde Ermeni ve Müslümanlardan birçok insan hayatını kaybetti. Can kayıpları konusunda farklı rakamlar teleffuz edilmiştir. Ermeni yanlısı tezlerde Ermeni insan kaybı 4.000 ile 16.000 arasında gösterilirken, Türk tezlerinde bu kayıp 300 civarında, tarafsız kaynaklarda ise 900-1000 olarak yer almaktadır.⁷⁰ 1895-1896 yılında Van ağırlıklı olmak üzere ülkenin doğu bölgesinde meydana gelen hadiselere ise pek çok kayıp ve tahribatın olduğunu Osmanlı arşiv belgeleri de ifade etmektedir.⁷¹

Ancak karışıklık ve çatışmaların olmadığı zamanlarda Ximenez'in Müslüman-Hristiyan ilişkilerine dair söylediklerinin yerinde olduğunu ifade etmek gerekiyor. Zira aynı tespitler farklı zamanlar için yine başka yabancı gözlemcilerce de dile getirilmiştir. Mesela Amerikalı Papaz Southgate, Van-Erzurum seyahati esnasında konakladığı bir köyde; *“Buradaki İnsanlar Hristiyanlarla konuşmalarında, ilişkilerinde çok samimi ve yakındırlar. Müslümanların Hristiyanların dilini konuştuğunu daha önce hiç duymamıştım. Ve daha önce Hristiyanların Müslüman komşularından bu kadar saygı gördüklerini hiç görmemiştim”* sözleri buna örnek olarak verilebilir.⁷² Yine dış dünyadan adeta bağlantısız şekilde yaşayan Nasturi ve Kürtler arasındaki ilişkilerde Batılıların iddiasının aksine dinin belirleyici bir unsur olmadığı anlaşılmaktadır. Müslüman Kürtler ile Hristiyan Nasturilerin yüzyıllarla ifade edilebilecek süreçte -aşiret anlaşmazlıkları sayılmazsa- hep iyi geçindikleri yörede daha önce yaşamış Hristiyan azınlık mensuplarınca ifade edilmektedir. 20. yüzyılın başında Hakkâri'de Hristiyan Nasturi topluluğunun patriklerini yapmış olan Benyamin ve Pavles'in kız kardeşi Surma Hanım; *“Kürtlerle ilişkilerimiz genelde dostça idi. Bu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir”*⁷³ diyordu. Ancak maalesef daha sonra Batıdan gelen misyoner ve çeşitli vasıflar-isimler altındaki yabancıların etkisi ile bölge karışmış ve bu çalışmada kısmen yer verildiği gibi herkesin zarar gördüğü hadiseler yaşanmıştır.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK, Ankara 2011, s. 137-138.

⁶⁹ Öney, *age*, ss. 207-224; Çeken, *age*, s. 75-98.

⁷⁰ Nihat Çelik, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyancıları*, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Batman 2016, S. 159-162.

⁷¹ Tarık Ziya Arvas, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti*, Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Van 2018, s. 113-114.

⁷² Southgate, *age*, s. 265.

⁷³ Surma Mar D Bayt; *Ninovanın Yakarışı*, Çev: Meral Barış, Avesta Yayınları, İstanbul 1996, s. 66.

Sonuç

İspanyol Seyyah Saturnino Ximenez 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı ülkesini gezen birçok seyyahın sadece birisidir. Ancak onu diğerlerinden farklı kılan hususiyet, azınlıklar bahsinde kendisinden öncekilerin söylediklerinin aksini söylemesidir. Ximenez, özellikle Sultan Abdülhamid idaresine yönelik Batı hükümetlerinde ve kamuoyunda oluşan düşüncelerden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde Ermeni, Nasturi ve Kürtlerin genel itibarıyla iç içe ve barış içinde yaşadıklarını ifade ediyordu. Müslüman halkın veya devletin Ermenilere karşı bir zulmünün olmadığını, mevcut problemlerin ise bölgedeki bütün insanlar için geçerli olduğunu söylüyordu. Ximenez'in bu ifadeleri Reuters haber ajansı vasıtasıyla Batılı basın organlarında yer alınca, sonraki günlerde yine bu gazetelerde onun şahsına ve sözlerine hakarete varan eleştiriler yöneltilmiştir. Bu vaziyet Batıdaki Müslüman Türk karşıtı önyargının vardığı boyutları göstermesi açısından önemlidir. Zira Ximenez'in söyledikleri çok da tartışma konusu yapılmadan, doğrudan kişiliği hedef alınarak söyledikleri itibarsız hale getirilmeye çalışılmıştır. Oysa Ximenez'in Müslüman-Hristiyan ilişkilerine dair tespitleri yukarıda ifade edildiği gibi yansız başka yabancı gözlemcilerce de dile getirilmiş hususlardır. 1894 yılı Sason hadisesindeki insan kayıpları ve tahribatlar konusunda ise Ximenez'in söylediklerine elbette ihtiyatla yaklaşılabilir. Zira bu hadiseler müddetince pek çok kayıp ve tahribatın olduğunu Osmanlı arşiv belgeleri ve bazı itibarlı Osmanlı tarihçileri de ifade etmektedir. Anadolu'nun doğusunu gezen ve buradaki Müslüman-Hristiyan münasebetlerini yerinde gören başka bazı yabancı gözlemcilerin, vaziyeti nesnel biçimde açıklamaktan kaçındıkları anlaşılmaktadır. Zira Ermeni çetelerinin baskınlar düzenlediği Müslüman köyler ve buralarda katledilen sivil masum Müslümanların pek de haber olmadıkları, yayımlanmış yabancı çalışmalara bakıldığında görülebilmektedir. Kanaatimize göre bunun nedeni gözlemcilerin, Ximenez misalinde görüldüğü üzere, dini tarafgirlik hasebiyle gelebilecek olumsuz tepkilerden veya itibar kaybına uğramaktan endişe etmiş olmalarıdır. Tabiatıyla aktarılan tek taraflı bilgiler Batı kamuoyunda tepki meydana getirmiş ve bu da bir ölçüde buna göre politika tayin eden büyük devletlerin idarecileri üzerinde tesir oluşturmuştur. Nihayetinde de böyle bir ortam, Osmanlı Devleti üzerinde giderek artan Batı ülkelerinin baskılarına yol açmıştır.

Kaynakça**A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**

- BOA. A. MKT. MHM. (Sadâret, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı), 642/2.
 BOA, A. MKT. UM. (Sadâret, Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı), 494/92.
 BOA. BEO. (Babiâli Evrak Odası), 3091/231789.
 BOA. BEO. (Babiâli Evrak Odası), 2566/3.
 BOA, Y. PRK. ASK. (Yıldız Perakende Askeri Evrakı), 153/36.
 BOA, Y. PRK. ASK. (Yıldız Perakende Askeri Evrakı), 144/84.

B. Gazeteler

- ALLEN, H. M., "Ximenez as a Witness", *The New-York Daily Tribune*, June 8, 1895.
 "Defending The Turks", *The Daily Star*, January 10, 1895.
 SMİTH, Ballard, "All Doubt His Story", *The Chicago Tribune*, January 13, 1895.
 "The Turks Defended", *The Times*, Volume 9, Number 51, April 11, 1895.
 "The Armenian Guestion", *The Tablet*, January 12, 1895.

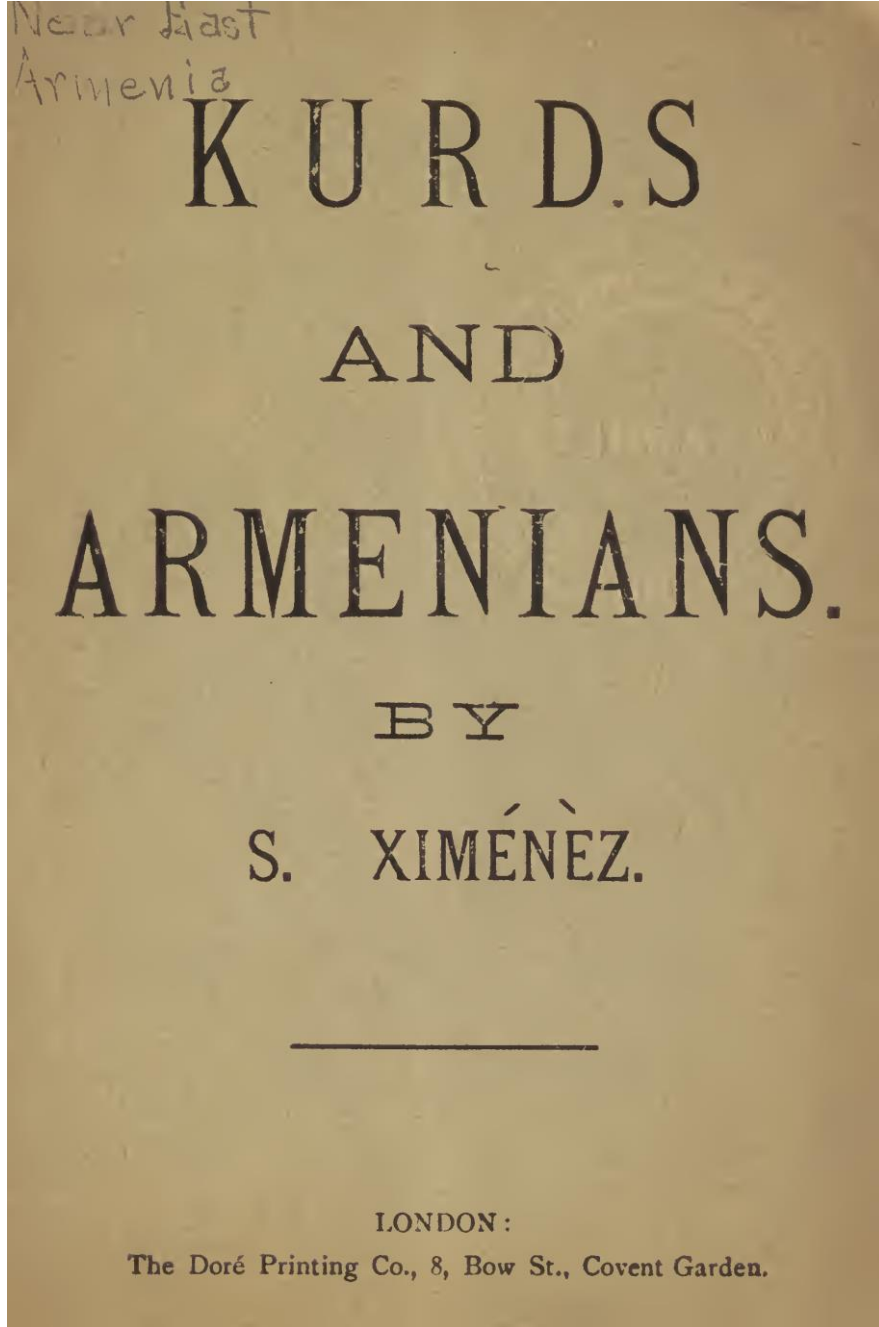
C. Tetkik Eserler, Anı ve Seyahatnameler

- ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkim Yayınevi, 6. baskı, İstanbul 2010.
 ARVAS, Tarık Ziya, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Van Vilayeti*, Van Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Van 2018.
 BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY yayınları, 11. baskı, İstanbul 2007.
 BULUT, Faik, *Dar Üçgende Üç İsyân*, Evrensel Basım-Yayın, İstanbul 2005.
 BURBNABY, Fred, *On Horseback Through Asia Minor*, Vol II, London 1877.
 CUİNET, Vital, *La Turquie D'asie, Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'asie Mineure*, II, Paris 1892.
 ÇEKEN, M. Burak, "1894 Sason İsyânı'nın İngiliz Basınına Yansımaları", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 51, 2022, ss. 75-98.
 ÇELİK, Nihat, *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sason Ermenileri ve Sason Ermeni İsyânları*, (Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi), Batman 2016.
 D BAYT, Surma Mar, *Ninovanın Yakarışı*, Çev: Meral Barış, Avesta Yayınları, İstanbul 1996.
 FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kardeş Matbaası, Ankara 1970.
 GROUSSET, René, *Ermenilerin Tarihi*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
 GUEST, John S., *Yezidilerin Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.
 HEPWORTH, H. George, *Through Armenian On Horseback*, London 1898.
 HONİGMANN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev.: Fikret Işıltan), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

- KARACAKAYA, Recep, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2001.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK, Ankara 2011.
- KLEİN, Janet, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, Çev: Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- KIESER, Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış-Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet-1839-1938*, Çev: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- KOÇLAR, B. & BOZKURT, U. (2021). "I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van'da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, s. 99-132, 2021.
- MAYEWSKI, *Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistikî*, Rusçadan Ter: Mehmed Sadık, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1330.
- MİLLİNGEN, F., *Wild Life Among the Kurds*, London 1870.
- NOEL, E.W. Charles, *Kürdistan 1919*, Çev: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖNEY, Celal, "Amerikan Board ve Sason Ermeni İsyanının Amerikada Propaganda Aracı Olarak Kullanılması", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012, s. 207-224.
- ÖRİKAĞASIZADE Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Bir Çöküşün Tarihi*, Çev: Belkıs Çorakçı Diçbudak, Bilgin Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları* (Van, 1896), Haz: Sami Önal, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2004.
- SAİD, Edward, *Oryantalizm*, Çev: Nezih Uzel, İrfan Yayınları, İstanbul 1998.
- SEZER, Ayten; "Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı II*, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, ss. 181-192.
- SEZER, Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Araştırmalar Dergisi*, C. 22, Mayıs 2003. ss. 105-124.
- SONYEL, Salahi, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğunu Parçalama Çabalarında Hristiyan Azınlıkların Rolü", *Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, Ağustos 2004, ss. 647-656.
- SOUTHGATE, Horatio, *Narrative of a Tour Through Armenia Kurdistan Persia and Mesopotamia*, Vol I, Newyork 1840.
- SYKES, Mark, *Dar-ul-İslam – A Record of a Journey Though Ten of the Asiatic Provinces of Turkey*, London 1904.
- _____, *The Caliphs' Last Heritage-A Short History of The Türkish Empire*, London 1915;
- YONAN, Gabriele, *Asur Soykırımı*, Çev: Erol Sever, Pencere Yayınları, İstanbul 1999.
- WHITMAN, Sidney, *Turkish Memories*, London 1914.
- WİGRAM, W. A.-Wigram&Edgar T. A., *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*, Çev: İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2004.
- XİMENEZ, Saturnino, *Kurds and Armenians*, The Dore Printing Company, London 1895.

Ekler

Ek 1: Saturnino Ximenez'in 1895 Yılında Londra'da Yayımlattığı Kitapçık

Summary

When the Armenian Question became official after the Treaty of Berlin (1878), different people from Western countries with various qualifications traveled to Eastern Anatolia. Most of them expressed their opinions against the Ottoman State and Muslims in the Armenian Question. Saturnino Ximenez, a Spanish-born scientist and a member of the British Royal Geographical Society, also visited the mentioned regions in 1894 at the invitation of the Ottoman Empire. However, unlike the previous ones, he expressed positive opinions about the Armenian Question, Muslim-Christian relations and the Ottoman administration. Again in this context, Sason stated that the events were not a massacre but a suppressed rebellion. Ximenez stated that, unlike the Western governments and public opinion regarding the rule of Sultan Abdulhamid, Armenians, Nestorians and Kurds generally lived together and in peace in the Ottoman Empire. He said that there was no oppression of the Muslim people or the state against Armenians, and that the existing problems were valid for all people in the region.

After Ximenez returned from his trip, he published a pamphlet containing his views and made a statement to the Reuters news agency in London expressing his views. Ximenez's statement was widely covered by a significant portion of the Western press and, as expected, was met with backlash. The important reason for this reaction is that Ximenez's trip coincided with the Sason events, in which the European public opinion turned completely against the Ottoman Empire. Because unlike many other travelers or officials who visited the aforementioned regions, Ximenez made positive evaluations about Muslims and the Ottoman administration regarding Muslim-Christian relations and blamed the armed Armenian gangs for the Sason incidents. It was stated in the Western press that he defended the theses of the Ottoman Empire in exchange for profit. In fact, in the news in some media, Ximenez was accused of dreaming, lying and more than that, dishonesty. Ximenez's words were tried to be discredited by directly targeting his personality, without making it the subject of much discussion.

However, Ximenez's observations on Muslim-Christian relations are the points expressed by other impartial foreign observers, as stated above. Of course, what Ximenez said about the human losses and destruction in the Sason incident in 1894 can be approached with caution. Ottoman archive documents and some reputable Ottoman historians also state that there were many losses and destructions during these events. It is understood that some foreign observers, who traveled to the east of Anatolia and saw the Muslim-Christian relations there, avoided explaining the situation objectively. Because, it can be seen when looking at the published foreign studies that the Muslim villages where the Armenian gangs raided and the innocent civilian Muslims massacred there are not much news. In our opinion, the reason for this is that observers were worried about negative reactions or loss of reputation due to religious bias, as seen in Ximenez's example. Naturally, the one-sided information conveyed caused a reaction in the Western public opinion, and this had an impact on the administrators of the great states who determined their policies accordingly. Ultimately, such an environment led to the increasing pressures of Western countries on the Ottoman Empire. In this study, Ximenez's ideas in the booklet he published, his words in the Western press confirming his ideas, and criticisms of Ximenez in these press organizations are included. In addition, at the end of each chapter, some evaluations were made on the subject.

